

LICSKÓ GYÖRGY

Az egykori Lenin Intézet és filozófia szakos diákjai az 1956-os forradalom időszakában

Ennek a rövid visszaemlékezésnek csak egészen általános értelemben tárgya az egykori Lenin Intézet. Az 1950-es évek elején és közepén ugyanis csak ott engedélyezték a filozófia szakos képzést, az akkori idők ideológiai követelményeinek megfelelően. Visszaemlékezésem valójában a filozófia szakon tanulók 1956-os napjairól szól. Közülük is elsősorban az akkor IV. tanévüket kezdőkkel foglalkozom, akik közé én is tartoztam. A többi szak és évfolyam hallgatóiról csak általánosságban mondhatok bármit is, konkrétabb vizsgálódásra e téren nem vállalkozom. Talán akad majd történész, aki szakszerűen feldolgozza ennek a mindössze öt évig – ebből önállóan csupán három évig – működő, több mint ötven éve megszűnt oktatási intézménynek a részletesebb történetét. A filozófia szak persze az egész intézmény részét képezte, ezért vázlatos áttekintést kell adnom magáról az intézetről. Neve azt sugallja, hogy a „létező szocializmus” felsőfokú politikai-ideológiai fellegvára lehetett, ahová káderek csemetéi jártak. Ez a kép nem fedi a valóságot. Néhányan az ott végzettek közül persze valóban nagy politikai karriert futottak be, főleg az 1970-es–1980-as években (például Berecz János, Pozsgay Imre); túlnyomó többségük azonban a pedagógusi pályán töltötte élete aktív évtizedeit. Kétségtelen, hogy a Lenin Intézet nem volt igazi egyetem, de az se lenne igaz, ha valamiféle egykori pártfőiskolát látnánk benne. Valahol a kettő között lehetne elhelyezni, a politika és a tudomány oktatóhelyének sajátos keverékeként, ami az egyes szakok és évfolyamok esetében is jelentős változást mutatott.

Ezt a furcsa felsőoktatási intézményt a Minisztertanács határozata alapján,¹ szovjet mintára hozták létre 1952. április 30-án – az Eötvös

¹ A Minisztertanács 1010/1952. sz. határozata

Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Orosz Intézetéből. Igazgatója dékáni jogkört kapott, felügyeletét az ELTE rektori hivatala gyakorolta. Eredeti helye a Mikszáth Kálmán téren volt, majd 1953-ban átköltöztették az egykori Tőzsdepalota épületébe, a Szabadság térre. 1954 szeptemberében vált önálló intézménnyé – nyilvánvalóan politikai-ideológiai okokból. Hivatalosan 1957. szeptember 1-jével szűnt meg,² hallgatói ezután az ELTE Bölcsészettudományi Karán tanulhattak tovább. A filozófia szak ebben a tekintetben kivételes helyzetben volt: mi már a forradalom után újraindult oktatás megkezdésekor (1957 márciusában) az ELTE hallgatói lehettünk.³

Az intézetbe felvett hallgatóság igen vegyes képet mutatott – még politikai-ideológiai szempontból is. Távolról sem tartozott mindenki az elképzelt szocialista–kommunista társadalom és a marxi–lenini eszmék meggyőződéses hívei közé. Sokan még a szimpatizánsok közé sem, amit persze nem hangoztattak. Szép számmal kerültek oda olyanok, akiket más egyetemekre nem vettek fel, de ily módon mégis egyetemi polgárrókká válhattak. Például olyan értelmiségi családi háttérrel rendelkezők, akiknek a szülei tudták, hogy egyetemet váltani már könnyebb, mint az akkori időkben hátrányos származásúként egyetemistává lenni. Ily módon az első év után számos ott kezdő hallgató átnyergelt más, „igazi” egyetemre, s különbözeti vizsgákkal leginkább nyelvszakos vagy közgazdász hallgatóként folytatta tanulmányait. No persze sokan voltak ifjúi lelkesedéssel meggyőződéses kommunisták is, néhányan már középiskolás korukban párttagok lettek. És valószínűleg itt voltak a többi egyetemenél nagyobb arányban a meglehetősen csekély előképzettségű szakérettségesek. Mindezzel együtt persze a szovjet mintára létesült intézmény nem működhetett fél kapacitással, mutatnia kellett azt a látszatot, hogy az ott elsajátítandó képzésnek sok híve van.

Mint az intézmény megalakulásáról intézkedő minisztertanácsi rendeletből kitűnik, az intézet működése orosz nyelvtanárok (és műfordí-

² Az Elnöki Tanács 1957. 36. számú törvényerejű rendelete alapján

³ A Lenin Intézet átszervezéséről az MDP Központi Vezetősége 1955. július 4-én hozott határozatot. Eszerint az intézetet 1957. szeptember 1-jétől az ideológiai kádereképzés szolgálatába kellett volna állítani, orosz–magyar szakos, filozófia és párttörténeti képzéseit pedig az ELTE vette volna át. Az orosz–magyar szak újonnan beiskolázott hallgatói esetében erre 1955. szeptember 1-jével került sor. Magyar Országos Levéltár (Továbbiakban: MOL) M-KS 276. f. 53/234. ő. e. 35–36. (A megelőző vita anyaga ugyanitt található.) A Központi Vezetőség 1956. július 16-i határozata, az 1955-ös döntésre hivatkozva kimondta, hogy a III–IV. éves orosz–magyar szakos hallgatók 1956. szeptember 1-jétől szintén az ELTE-n végzik tovább tanulmányaikat, valamint arról is rendelkezett, hogy az utolsó filozófia szakos évfolyam beiskolázására szintén ekkor kerül sor. MOL M-KS 276. f. 53/294. ő. e. 59.

tók) képzésével kezdődött. Akkoriban erre valóban szükség volt, mert az orosz nyelv oktatását anélkül tették kötelezővé már az általános iskolákban is, hogy lettek volna ennek a nyelvnek oktatói. Az orosz nyelvtanárképzése tehát hiányt pótol, de természetesen az itteni nyelvtanárképzés sem mentesült az erős politikai-ideológiai hatástól. A legnagyobb létszámú az úgynevezett marxizmus–leninizmus szak volt, amely teljesen egyoldalú, jószerével csupán marxi–lenini művekre és azok interpretálására, valamint aktuálpolitikai határozatok egysíkú elemzésére alapozott képzést jelentett. Évfolyamomként átlag 8–10, 20 főből álló tanulócsoporthoz adta ennek a legnépesebb szaknak a létszámát.

A filozófia szakos képzés kissé körülményesen indult. Az 1953. év őszén beiratkozottaknak, azoknak is, akik filozófiát akartak tanulni, az első évben az említett marxizmus–leninizmus szakra kellett járniuk. Csak az után kérhették felvételüket a filozófia szakra. Kérelmüket szűrés, válogatás követte. Csupán a jobb teljesítményt nyújtók jöhettek számításba, mert a filozófia szak amolyan elit ideológiai képzésnek minősült. Ennek során 1954 szeptemberében mindössze két filozófus csoport alakult – összesen 20–30 közötti létszámmal. Hogy kit vettek fel, azt nyáron tudtuk meg. Ebben az időben az egyetemistáknak nyaranta egy hónapot kellett katonai szolgálatban, illetve kiképzésben tölteniük. 1954 nyarán Dobozon voltunk katonai sátozó táborban, ott látogatott meg minket az intézet egyik tanára, aki felolvasta a filozófia szakra felvételt nyertek névsorát. Örömmel hallottam a saját nevemet is.

A mindössze öt évig funkcionáló felsőoktatási intézmény csak az 1952-ben beiratkozott hallgatóinak adhatott teljes képzést, a többiek már többé-kevésbé vegyes képzésben részesültek. Akikben azonban volt kellő akarat és kitartás arra, hogy a váltás után a tudományos pályára lépjenek, azok aránya nem kisebb, mint a többi egyetem azonos korosztályában. Igaz, mindössze egy akadémikusunk (Vajda Mihály) ismeretes, aki a Lenin Intézetben kezdte, de az akadémiai doktori, illetve a kandidátusi fokozatot a többi egyetemet végzettekhez hasonló arányban érték el az egykori „leninések” is.

Évfolyamunk tehát másodévesként kezdhette a filozófia tanulmányozását az 1954/55-ös tanévben. A megelőző tanév számunkra jószerével felesleges volt. Tanultuk a szovjet és a magyar szociáldemokrata, illetve kommunista párt történetét, Oroszország és a Szovjetunió történetét, a Szovjetunió földrajzát, valamint ideológiailag súlypontosított magyar és egyetemes történelmet. No és igen magas óraszámban az orosz nyelvet. Maga a filozófiai képzésünk is elég vegyes képet mutatott. Időrendben első filozófiai tantárgyunk a *formális logika* volt, Balázs Béla előadá-

sában. A modern, az úgynevezett matematikai logikát vagy ítéletkalkulust nem tanultuk, csak a klasszikus, arisztotelészi logikát. Ez azonban fontos volt abból a szempontból, hogy ránevelt minket a fogalmak pontos értelmezésének, meghatározásának igényére, amelyet a politikai-ideológiai kategóriákra is vonatkoztattunk. (Ebben az értelemben nem fojtottuk magunkba a kényes vagy kellemetlen kérdéseket sem. Évfolyamunk eléggé renitensnek minősült; egyáltalán nem véletlen, hogy 1957 tavaszán több évfolyamtársamat letartóztatták.) Képzésünk és sajátos oktatási környezetünk folytán tehát olyan „filozófusokká” váltunk, akiket direkt módon érintett és érdekelt is a politika, ugyanakkor elméletileg másoknál szigorúbban ítéltük meg a politikai eseményeket.

Hivatalosan legfőbb tantárgyunk a *dialektikus és történelmi materializmus* volt. Ez gyakorlatilag a Sztálinnak tulajdonított *A Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártja történetének* IV. fejezetére alapozott, több száz oldalra feltupírozott, néhány hegeli gondolattal és Lenin *Filozófiai füzetek* címen hátrahagyott jegyzeteinek végtelen variálású interpretálásával tarkított tananyagból állt. Ehhez kapcsolódott a *természettudományok alapjairól* szóló tárgyunk is, mert a hivatalos ideológia szerint a dialektikus materializmushoz a természettudományok szolgáltatták a bizonyítékot. Ennek során tanultunk matematikát, fizikát, csillagászatot, kémiát és biológiát – igen jó tanároktól. (Például a matematika előadója Péter Rózsa,⁴ a csillagászaté Zerinváry Szilárd⁵ volt; mindketten a kor élvonalbeli oktatói, tudósai.) Az intézet vezetői könnyen meg tudták szerezni az akkortájt kiváló tanárokat.

Külön kell említenem a *filozófiatörténet* tanulmányozását, mert évfolyamunk ebben valóban szerencsésnek mondható. Ezt a tárgyat heti hat órában tanultuk, váltakozva két óra előadás és négy óra szemináriumi foglalkozás keretében – vagy fordítva, ahogyan a tananyag szempontjából megfelelőbbnek ítélték. A magas óraszám már önmagában is sokat jelentett, és tanáraink (Ladányi Péter,⁶ Szigeti József⁷) is jók voltak. Ladányi az ókori (kínai, hindu, görög), Szigeti a középkor, a reneszánsz és a felvilágosodás korának filozófiáját adta elő. A szemináriumi foglalkozásokon rendszerint kiselőadásokat tartottunk és vitattunk meg, amit nagyon komolyan vettünk. Mindig a filozófiatörténet jeles alakjainak eredeti műveit dolgoztuk fel. Erre volt is lehetőségünk, mert egyes műveket (pél-

⁴ Péter Rózsa (1905–1977) matematikus, az MTA levelező tagja.

⁵ Zerinváry Szilárd (1915–1958).

⁶ Ladányi Péter (1929–1961) filozófus, kutatási területe a görög és indiai filozófia, valamint a logika.

⁷ Szigeti József (1921–), filozófus, az MTA tagja, kutatási területei: esztétika, ismeretelmélet; 1959–1968 között az MTA Filozófiai Intézetének igazgatója, 1957–1959 között művelődésminiszter-helyettes.

dául Arisztotelész *Metafizikájának* magyar fordítását) külön nekünk készíttetek el és adták ki reprint eljárással, mindössze 50 példányban. Mindamellett az intézetnek, ahol a fiúk diákszállója is helyet kapott, volt egy kis szakkönyvtára, s ebben olyan könyveket is olvashattunk, amelyeket a nyilvános könyvtáraknak zárolt anyagként kellett kezelniük. A diákszállóban lakók (én is közéjük tartoztam) este kilenc-tíz óráig használhatták ezt a kicsi, de szakmai szempontból igen jó könyvtárat.

Szerencsénk még abban is meglepett, hogy ezekben az években a filozófiatörténet is preferált anyagnak számított az ideológia területén. No persze oly módon, hogy azt is alá kellett rendelni a dialektikus materializmusnak. A filozófia történetét a gondolatok olyan egymásra épülő rendszerének kellett tekinteni, amely a dialektikus materializmus irányába fejlődik. Ez kétféle módon nyilvánult meg. Egyfelől úgy, hogy a múltbeli jelentős filozófusok műveibe mindenféle bűvészmutatványokkal igyekeztek belemagyarázni a dialektikus materializmus valamiféle kezdetét, előzményét, másfelől úgy, hogy erős bírálattal illették azokat a filozófusokat, akiknek a gondolataiba ilyesmit még nyakatekert módon sem lehetett beleerőszakolni. Mi, hallgatók, azonban hamar megtanultuk, hogy ezeket az ideológiai sallangokat ne vegyük komolyan, hogy ezek inkább csak az órák utáni tréfálkozásra valók. Egyszóval nem volt nehéz disztिंगválunk a valóban fontos és a kényszerűen hozzábiggyesztett lényegtelen dolgok között, hiszen tényleg „kilógott a lóláb”.

Nos, ilyen tanulmányok közepette érték minket az ötvenes évek politikai változásai, amelyek a nagypolitika szintjén már tulajdonképpen 1955 tavaszán elkezdődtek. A demokratikus viszonyok között felnövő mai nemzedék nyilván nehezen tudja elképzelni, hogy milyen meglepő fejlemény volt például a szovjet vezetők kiegyezése Joszip Broz Titóval és a jugoszláv kommunistákkal. Titót a Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodájának határozata alapján 1948-ban közösisítették ki a Szovjetunió befolyási övezetébe tartozó országok kommunista pártjai. Ő ugyanis nem volt hajlandó alávetni Jugoszláviát a Szovjetunió Földközi-tengerre irányuló céljainak, igyekezett megőrizni e soknemzetiségű terület függetlenségét. A kiközösítés után talán a mindenben túlbuzgó Rákosi Mátyás szlogenjében fogalmazódott meg a legútszélibb módon a jugoszláv vezető gúnyneve. A magyar pártvezér nevezte őt „az imperialisták láncos kutyájának”, s hű alattvalói szelvében-hosszában hangoztatták ezt a pejoratív, de nem túl szellemes titulust. Elmagyarázták, hogy Tito irányításával Jugoszláviában – úgymond – szándékosan buktatták meg a szocializmust, az országot kiszolgáltatták az amerikai imperialisták szocializmusellenes céljainak stb., stb. Ezek után nem kis meglepe-

tést okozott a hirtelen változás, az, hogy szovjet párt- és állami küldöttség utazott Jugoszláviába, és június elején közös nyilatkozatot adtak ki a múlt hibáiról, a barátság újakezdéséről. Az említett „láncos kutya” ízléstelen formula ezek után a napi sajtóban is azonnal „Tito elvtárssá” változott. A sokat gúnyolt jugoszláv köztársasági elnök ismét Tito marsall lett, a legendás partizánvezér, akinek csapatait még a németek sem tudták megsemmisíteni a háború folyamán.

Ez a politikai-logikai bukfencsorozat váltott ki néhányunkból (Halmai Balázs, Kovács István, Rathmann János⁸ és jómagam) egy diákcsinny kategóriájába sorolható „akciót”. Habár jól tudtuk, hogy az ellentétes megítélések közül melyik az igaz, addig-addig tréfálkoztunk afelett, hogy milyen társadalom lehet Jugoszláviában, míg a dolog „logikai tisztázása” végett úgy döntöttünk: meg kell kérdeznünk a legilletékesebbeket. Bepréseltük magunkat egy utcai telefonfülkébe, felhívtuk a jugoszláv követséget, mondtuk, hogy egyetemi hallgatók vagyunk, és kérdezősködtünk a jugoszláviai társadalmi viszonyok felől. Készségesen válaszoltak, röviden elmondták, hogy a fontosabb termelőeszközök, a gyárak, a bányák állami tulajdonban vannak, a társadalmat a Jugoszláv Kommunista Szövetsége vezeti. Ajánlották, hogy bővebb tájékoztatás végett menjünk el hozzájuk, szívesen válaszolnak részletesebben is a kérdéseinkre. No, erre már nem vállalkoztunk, nagyon valószínűnek tartottuk, hogy a követség épületét figyelik.

Diákos csínytevésünket nem tartottuk titokban, hamar elterjedt az egész intézetben. Mint megtudtuk, akciónk bizony a következő intézeti párttaggyűlésen is szóba került, s voltak, akik követelték, hogy zárjanak ki minket az egyetemről. Szerencsénkre nem született ilyen határozat, de azért volt az ügynek némi kellemetlen utórezgése. Szecsődi László, a Filozófia Tanszék vezetője magához rendelt minket, hogy kifaggasson a történetekről. Miután biztosítottuk őt, hogy nem mondtuk, melyik egyetem hallgatói vagyunk, szemmel láthatóan megkönnyebbült, mi pedig megúsztuk egy alapos fejmosással, „lelki fröccsel” arról, hogy ilyen felelőtlen embereket ő nem tud az egyetem elvégzése után felelős állásokba ajánlani. (Szecsődi László egyszerű, jóindulatú ember volt. Azok közé tartozott, akiket akkortájt kiemelt, megbízható káderként anélkül helyeztek vezető pozícióba, hogy meglett volna ahhoz a megfelelő képzettsége. A Filozófia Tanszék vezetőjeként természetesen ő volt a dialektikus materializmus oktatója, előadója.)

⁸ Rathmann János (1934–) az MTA doktora, az Országos Zsidó Egyetem professzor emeritusa, kutatási területei közé tartozik Herder és Hegel történelemfilozófiája.

Ilyen „előjátékok” után érkezett el az 1956-os év, amelynek kora tavaszi heteiben az SZKP XX. kongresszusának⁹ hírei, határozatai uralták a sajtót és minden egyéb hírforrást. A hatásukra kialakult élénk viták napirenden voltak a diákszállóban. Éreztük, hogy valami komoly és messzire ható változás kezdődik. Egyre nyíltabban lehetett beszélni olyan dolgokról, amelyekről nemrég még kényszerűen hallgatni kellett.

Ennek az évnek a tavaszán valóban felemelő érzés volt egyetemistának lenni. Huszonéves korunk teljes lelkesedésével habzsoltuk a nem mindig legális forrásból érkező híreket, látogattuk a Petőfi Kör éjszakákba nyúló, akkoriban teljesen szokatlan hangvételű vitáit, egymás kezéből kapkodtuk ki az *Irodalmi Újság* lapjait, amelyeken legjobb íróink izzó lelkesedéstől áthatott, olykor vitriolos stílusú cikkeit olvashattuk. Érezni lehetett a legkeményebb diktatórikus évek utáni fellélegzést és az egyre határozottabb igényt a szabadságra. Talán nem is tudja értékelni a most felnövő vagy a mai középkorú generáció, hogy mit jelentett akkor akár egy színházi előadáson elhangzott klasszikus mű egy-egy mondata, amely azonnal aktuális értelmet nyert. Pontosan emlékszem egy ilyen esetre. Nem tudom már, melyik színházunk műsorán volt akkor Schiller *Don Carlos* című drámája. Estéről estére zsúfolt nézőtér élvezte a darabot, s amikor Posa márki szenvedélyesen azt mondta II. Fülöp spanyol királynak: „*Felség! Add meg a gondolat szabadságát!*” – a nézőtérén spontán kitört a dübörgő, hosszan tartó, nyílt színi taps. Szerencsésnek éreztük magunkat, hogy mindezt fokozódó reménnyel átélhettük.

És volt még egy egészen rendkívüli élménye is a mi filozófia szakos évfolyamunknak – hangsúlyozom, csakis a mi évfolyamunknak. Oktatási szünetet rendeltek el az intézet magalakulása negyedik évfordulójának megünneplésére (március végén). Az ünnepség keretében egyetemes történelem tanárunk (nem emlékszem már a nevére, hivatalosan az ELTE alkalmazottja volt, s tudom, hogy 1957 elején disszidált) ragyogó élménybeszámolót tartott néhány nappal azelőtt véget ért prágai tanulmányútjáról. Nehéz ma elhinni, de az ilyesmi akkor ritkább volt, mint a fehér holló, hiszen az úgynevezett szocialista országba is csak nagyon kivételes esetekben lehetett utazni. Előadása olyannyira lelkesítő és érdekfeszítő volt, hogy utána ketten (Vajda Mihály csoporttársammal) elhatároztuk: megpróbáljuk elintézni, hogy évfolyamunk két filozófus csoportja Prágába látogasson. Mondanom se kell, hogy fantasztikusan

⁹ A Szovjetunió Kommunista Pártjának XX. kongresszusa 1956. február 14-én ült össze. A kongresszus zárt ülésén elmondott „titkos” beszédében a párt főtitkára, Nyikita Szergejevics Hruscsov éles szavakkal osztorozta a sztálini terrort.

merész tervünk évfolyamtársaink körében egyöntetű lelkesedésre és biztatásra talált, az „illetékes elvtársaknál” enyhén szólva kevésbé. De ifjúi elszántságunk nem ismert lehetetlent. Fáradhatatlanul jártuk a minisztériumi, követségi hivatalokat, míg végül mégis csak megkaptuk a csupán erre az útra szóló úgynevezett kollektív útlevelet. Szándékunk annyira meglepett minden „illetékest”, hogy hamarjában nem tudtak tervünknek ellentmondani. Végül is nem találhattak érdemi kivetnivalót abban, hogy cserelátogatás során megismerkedjünk egy „testvéri szocialista ország” 20–30 egyetemi hallgatójával. Az Oktatási Minisztérium még 2000 forinttal hozzá is járult költségeink fedezéséhez, ami akkor igen jól jött, fejenként mintegy 50 csehszlovák koronával növelte nagyon csekély zsebpénzünket. Természetesen csak tanári felügyelettel utazhattunk, ezért Ladányi Péter filozófiatörténet tanárunkat kértük kísérőnknek, aki alig néhány évvel volt idősebb nálunk, s persze ő sem volt még külföldön.

Az utazásra szeptemberben került sor. A prágai Károly Egyetem történelem szakos diákjaival tudtunk kapcsolatot teremteni, ők jöttek hozzánk először, augusztusban. Az akkor még üres diákszállónkban helyeztük el őket, s hasonló, de jobb minőségű elszállásolást kaptuk viszonzásul mi is önáluk. Hagyományaiknak megfelelően ott később kezdődött a tanév. Láttuk is az ünnepélyes tanévnyitó ceremóniát, a régi szokások szerint beöltözött egyetemi vezetőket, ami nálunk ezekben az években nem dívott. Prága lenyűgöző volt. Némi irigykedéssel tekintettünk arra a városra, amely semmilyen háborús pusztítást nem szenvedett, ahol minden, amit sok-sok évszázada építettek, eredeti szépségében pompázott. Nem győztünk betelni az Óvárosi tér csodálatos látványával, a vár, a dóm méltóságos környezetével, a „Zlata Ulicka” bűbajos hangulatával és benne Franz Kafka tündérmesékbe illő házikójával, az ódon hangulatú zsinagógával... no meg a szinte fillérekért kapható felséges barna sörrrel. Prágai egyetemi társaink viszont a nálunk kibontakozó politikai fejleményekért irigyeltek minket, s további sikereket, eredményeket kívántak búcsúzásul.

Hazatérve szinte belezuhantunk az események immár megállíthatatlanul gyorsuló forgatagába. Rajk László rehabilitálása már előbb megtörtént. Temetése (fájdalmas magyar specialitású újratemetése) október 6-án az első igazi népi megmozdulás volt, amelyen több diáktársunk is részt vett. A várákozással és az események e gyorsuló időszakában a Lengyelországból érkező hírekre figyeltünk leginkább. Természetes reakciónk volt a szolidaritás. Érzékeltünk bizonyos hasonlóságot a lengyel Władisław Gomułka, illetve a magyar Nagy Imre iránti követelés és erősödő várákozás között. Egyik diákszállós társunk bölcsészkar kislányának udvarolt, ő hozta a hírt valamikor október közepén, hogy a bölcsé-

szek a lengyelek mellett rokonszenvtüntetést szerveznek, s minket is felszólítanak, hogy vegyünk részt ezen a Bem-szoborhoz menetelő demonstráción. A hír nagy felbolydulást keltett a diákszállóban. Kétségek és remények áradata között vitattuk az esemény várható kimenetelét, míg végül is a többség a csatlakozás mellé állt. Jócskán fejbekólintott minket a következő napok híre, amely szerint a tüntetést a hatalom nem engedélyezi. De ez egyben olaj is volt a parázsló tűzre. És október 19-én, 20-án Lengyelországból is kedvező híreket lehetett hallani: a szovjetek lemondtak arról, hogy akár erőszakkal is megakadályozzák Gomulka első titkárrá választását. Ez a hír erősítette bennünk a reményt, hogy nálunk ismét Nagy Imre kapjon megbízást kormányalakításra.

Ezekben a napokban rendszeresen a Lenin Intézet nagy előadótermében, az első emeleti 119-es számú teremben gyülekeztünk – ott vitattuk meg a fejleményeket. Vitáinkra a konkrét dolgok szempontjából fontosnak tartott vendégeket is szívesen láttunk. Meghívtuk például az Óbudai Hajógyár DISZ-titkárát, hogy meggyőzzük: ha nem engedélyezik 23-án a tüntetést, akkor ők is sztrájkoljanak. Valakinek volt egy fiatal ÁVH-s tiszt ismerőse. Őt is vendégül láttuk, s kerek-perec feltettük neki a kérdést: mit fog tenni, lőni fog-e ránk az ÁVH, ha 23-án a tilalom ellenére mégis megtartjuk a lengyelek melletti rokonszenvtüntetést? Lesújtó válaszára szó szerint emlékszem. Így hangzott: „Sírni fogunk, de ha parancsot kapunk, akkor lövünk.” Bármilyen szomorú és egyben felháborító is volt ezt hallani, valahogy mégis azt éreztük, hogy ilyesmi nem történhet meg.

Október 22-én a legfontosabb hír a Műszaki Egyetemről érkezett. Gyűlést rendeztek, amelyre eljöttek a szegedi egyetem küldöttei, akik már napokkal előbb, október 16-án megalapították a Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetségét, a MEFESZ-t. Az említett 119-es, zsúfolt teremben izgatott lett a hangulat. Vita alakult ki arról, hogy érdemes-e most több ifjúsági szervezetet alakítani, azaz szétforgácsolódni, nem hatásosabb-e megmaradni egy egységes szervezetben. Hirtelen eszembe jutott, amit nekünk a forradalmakról – többek között – tanítottak. Nevezetesen, hogy ilyenkor az események menete túlhaladja, megelőzi az elméletet, az okoskodást. Szót kértem, és nagyon röviden csak annyit mondtam: értelmetlen dolog arról vitáznunk, hogy legyen-e az egyetemistáknak külön szervezete, amikor az már meg is alakult, inkább csatlakozzunk mi is hozzájuk. Felszólítottam a gyülekezetet, hogy aki a MEFESZ-szel szimpatizál, az jöjjön utánam, menjünk a Műszaki Egyetemre. Ezzel „kivonultam” a teremből, s az intézet bejárata előtti lépcsőkön megállva vártam a hatást.

Először úgy tűnt, csak néhányan tartanak velem. Éppen humorizálni kezdtünk azon, hogy ez a „forradalmi” megmozdulás bizony nem volt

sikeres, az ilyesmit még gyakorolni kell; de két-három perc múlva már özönlöttek a többiek is a teremből. Rohantunk a 49-es villamoshoz. A Gellért tér felől érkeztünk a Műszaki Egyetemre, éljenezve futottunk végig a folyosón az aula felé. Valóban ott volt a szegedi egyetemisták küldöttsége is, egyikük éppen akkor lépett a mikrofonhoz, amikor mi megérkeztünk. Szónoklatát azzal kezdte, hogy kijelentette: hat nap telt el azóta, hogy útjára indult a második szegedi gondolat.¹⁰ Kijelentése derűtséget is, nemtetsző mormogást is kiváltott a tömegből. Valaki az emeletről, a karzatról le is kiabált, kérdezvén, hogy milyen rokonsága van ennek az első szegedi gondolattal? „Semmilyen” – hangzott a válasz, tapsot kapott. Sok mindenről szó esett; legfontosabbnak tűntek az egyetemisták pontokba szedett követelései, amelyek között szerepelt a szovjet csapatok kivonása, Rajk László bírának felelősségre vonása, Nagy Imre visszahozása a vezetésbe, az orosz nyelv kötelező tanulásának eltörlése stb. A pontok, a követelések ekkor még cseppfolyós állapotban voltak, a számuk sem volt egyértelműen meghatározott.

Az említett 119-es teremben összegyűlt tanárok és diákok között október 23-án is ezek a követelések voltak a legfontosabb témák. A hangulat valóban izzóvá vált, amikor Piros László¹¹ belügyminiszter kijárási tilalmat rendelt el – megakadályozandó a lengyelek melletti rokonszenvtüntetést. Néhány tanárunk is felszólalt, s ugyanúgy elítélte a rendeletet, mint mi magunk. Már előzőleg érkezett egy hír, miszerint dél körül megjelenik a *Szabad Ifjúság* (a DISZ napilapja) különszáma, amelyben közzéteszik az egyetemisták pontokba foglalt, immár tisztázott, pontosan megfogalmazott követeléseit. Arra készültünk, hogy „futárt” küldünk a kiadóba ezért a különszáért. A kijárási tilalom természetesen ezt sem tette lehetővé, de azért volt kiskapu. A párt- és állami vezetők rendelkezésére álló fekete, AB vagy BA kezdetű rendszámmal ellátott személygépkocsik persze közlekedhettek. A Lenin Intézetnek volt ilyen kocsija. Rövid tanakodás után – nyilván előző napi „akció” alapján – engem jelöltek ki, hogy ezzel a kocsival közlekedve hozzam el az említett különszámot.

Bízást állíthatom, hogy abban az órában kevés embernek volt olyan élménye, mint amilyenben akkor én részesültem. Beültettek a fekete kocsiba; természetesen sofőrje is volt, aki nem fukarkodott a Piros Lászlót elítélő szavakkal. Ha jól emlékszem, a Köztársaság térre kellett menünk, de ebben nem vagyok biztos. Amit útközben láttam – illetve *nem*

¹⁰ A két világháború közötti ellenforradalmi rendszer a szegedi ellenkormány nyomán a saját ideológiáját hívta szegedi gondolatnak.

¹¹ Piros László (1917–2006).

láttam –, arra csak a kísérteties szót tudom használni. Hátborzongató volt a város fényes nappal, gyönyörű őszi napsütésben üres utcákkal, emberek nélkül. Csak az intézetihez hasonló rendszámú fekete kocsik, no meg a külföldi követségek autói cikáztak az üres kísértetvárosban. Tényleg félelmetes és szomorú látvány volt. A helyszínre érve egy ideig várakoznom kellett, amíg találtak valakit, aki persze semmi konkrét dolgot nem mondott, hebegett valamit arról, hogy tanácskoznak, készül a különszám, várakozzunk türelemmel – meg ilyesmi. Nagyjából fél óra múltán vissza indultunk. És akkor tapasztaltam a „forradalmi csoda” kezdetét. A mintegy 10–15 percnyi út során láttam, ahogy az utcák fokozatosan megélénkültek. Nem akartam hinni a szememnek, de egyre többen léptek ki a házakból, többnyire zászlóval a kezükben. Az utolsó percekben már kisebb csoportok is élénkítették a nemrég még gyászosan szomorú pesti utcákat. Aggódó tekintetem ÁVH-sokat, rendőröket sehol sem fedezett fel.

Küldetésem viszont nem volt eredményes, a várva várt különszámot nem tudtam felmutatni. Kínos ilyen helyzetben, egy emberekkel zsúfolt nagy teremben, bármit is mondani, ami nem felel meg a várakozásoknak. Én is hebegtem valamit, ami persze kiábrándító mormogást vont maga után. Akkor azonban bevillant az agyamba a pillanatnyi helyzetnek egyedül megfelelő mondanó, s befejezésül kijelentettem: „Az utcákon viszont egyre többen vannak!” Ennek meg is lett az eredménye, nagy tapsvihar közepette kulloghattam le a pulpitusról. Talán negyedóra sem telt el, amikor valaki berohant a terembe, s közölte, hogy a rádió bemondta a kijárási tilalom feloldását.

Leírhatatlan örömujjongással zúdultunk ki a Szabadság térre, gyorsan sorokba rendeződtünk, és elindultunk Budára, a Bem-szobor felé – hogy úgy mondjam: telve „jó kedvvel, bőséggel”! A Frankel Leó utcában már óriási tömeg volt, jószerevel csak ácsorogtunk. A házak ablakaiból lelkesen integettek. Úgy emlékszem, ott láttunk először a fehér mező közepén lyukas nemzeti színű zászlót; valamelyik ház ablakából ezt lengették. És tapasztaltuk, hogy ebben a felfokozott hangulatban milyen könnyen születnek a legjobb ötletek, a frappáns jelszavak, jól skandalizáló rímek. Ladányi Péter tanárunk is velünk tartott, rigmusfaragó kedvében a következőt ötlötte ki: „*Azt kérdezik Pesten, Budán, / hová lett a magyar urán!*” Az előző hetekben ugyanis szárnyra kaptak olyan hírek, miszerint a szovjetek ingyen kapják és viszik el tőlünk az uránvagyont. A jól sikerült rigmus azonnal elterjedt, percekben belül harsogta az egész utca. Jóleső érzéssel nyugtáztuk: igen, ez a forradalom, tanulmányaink alapján ilyennek képzeltük, s most már nekünk is van egy „nagy októberi forradalmunk”.

Nem jutottunk a Bem-szobor közelébe, a tömeg áthatolhatatlan volt. Lassan szétszéledtünk, indultunk vissza a pesti oldalra. Mivel mobiltelefonok akkor még nem léteztek, az utcákon szájról szájra terjedtek a hírek. Arról is, hogy döntik a Sztálin-szobrot. Valahogy magától értetődően beleillett ez a hír is az akkori hangulatba, szinte természetesnek tűnt. Már sötétedni kezdett, amikor kiáltások hangzottak arról, hogy menjünk a Parlament épületéhez. Úgy hírllett, Nagy Imre fog beszélni. A tér teljesen megtelt. A tömeg egyre türelmetlenebbül követelte Nagy Imrét. Az épületen belül érezhetően húzták az időt. Időnként az egyik erkélyről el-elhangzott néhány szó arról, hogy Nagy Imréért már elment a kocsi, hogy már úton is van, mindjárt megérkezik és így tovább – mindezzel csak ingerelték a tömeget. Nagy sokára végül így szólt a tájékoztatás (szó szerint emlékszem rá): „Történelmi pillanatok következnek, átadom a szót Nagy Imrének!” Leírhatatlan ováció közepette pillantottuk meg az erkélyen Nagy Imrét. Mondandója azonban abban a felfokozott hangulatban nem volt megfelelő. Lényegében akkor csupán annyit mondott – *mondhatott* –, hogy az ifjúság követeléseit a kormány meg fogja vizsgálni, s ha jogosak, teljesíteni is fogja azokat. Kellemetlen volt hallani, de végül is érthető volt, hogy a tömeg egy része fütyülni kezdett. Emlékszem Nagy Imre megbántódott hangjára, amint belekiáltott a mikrofonba: „Azt kérdem tőletek, fiatal barátaim, kinek szól ez a fütytykoncert?!” Jókédvünk megcsappant, kezdtük érezni, hogy a forradalom a továbbiakban már nem lesz olyan vidám, amilyenek délután indult.

És további baljós hírek érkeztek: a rádiót ostromolják, mert ott nem akarják felolvasni a pontokba foglalt forradalmi követeléseket. Elindultunk néhányan a rádió épülete felé a Múzeum körúton. Éppen a Nemzeti Múzeum elé értünk, amikor nagy felhördülést hallottunk az útestről. Láttuk, amint egy megállított mentőautó hátsó részéből „kiömlött” az útestre a nagy mennyiségű lőszer. Így szállítottak lőszerutánpótlást a rádiót védő fegyvereseknek. És hallottuk a lövéseket is a Puskin utca túlsó része felől. Két-három társunk a rádió épületének közvetlen közelében volt, szerencsésen megúszták a lövöldözést, nem sérültek meg. Mindez már nem illett bele a délutáni hangulatba. Szomorúan ballagtunk haza a diákszállóba. Akik hallották, elmondták, hogy Gerő Ernő vérlázító hazugságokkal teli beszédet tartott a rádióban, fosztogató bandának nevezte a forradalmi tömeget.

Másnap kijárási tilalom volt, innen-onnan lövéseket lehetett hallani. A rádióból csak zeneszó hallatszott, amit időnként megszakított egy-egy rövid közlemény, felszólítás a harcok feladására, a fegyverek átadására.

Nem így a következő napon, 25-én, amikor megint előzőnlötte a nép a pesti utcákat. A főbb utak tele voltak ugyan szovjet katonai járművekkel, tankokkal is, de kedélyes kommunikáció alakult ki a nép és a szovjet katonák között. És ismét tapasztalhattuk a forradalom ötletadó hatalmát. Mi, akik jól tudtunk oroszul, azonnal rájöttünk, hogy nekünk a tisztekkel érdemes beszélünk. Őket kerestük hát. Meglepetően tapasztaltuk, hogy bizonyos szempontból igen jól tájékozottak. Tudták, ki Rákosi Mátyás, Gerő Ernő, Nagy Imre. És nem is kellett nekik bizonygatnunk, hogy itt nem fosztogató rablóbandák lepték el a várost. Ők maguk mondták, hogy igen, látják, ez valóban a nép. (Biztos vagyok benne, hogy ezért kellett őket kivonni, másokat hozni helyettük november 4-én.) Tényleg kedélyes társalgás folyt – egy ideig. Egyszerre azonban megmerevedett minden. Rádiótelefonon kaptak valami értesítést vagy inkább parancsot, mert a szó direkt és átvitt értelmében is azonnal bezárkóztak, járműveikbe préselték magukat, és nem voltak hajlandók többé szót váltani velünk. Kénytelen-kelletlen tudomásul vettük, és elindultunk a Parlament felé, mert időközben azt hallottuk, ismét gyülekezés lesz a Kossuth téren.

Úgy emlékszem, az Arany János utca felől érkeztünk a térhez több évfolyamtársammal. A tér majdnem teljesen üres volt már, néhány ijedt arcú ember igyekezett kifelé, mondván, hogy ne menjünk tovább, mert sortűz volt, ott már csak a halottak vannak. Láttunk még egy lábon lőtt embert, amint két társa közrefogva támogatja a szerencsétlent. Döbbsen és abszolút érthetlenség lett úrrá rajtunk. Amint hazatértünk a diákszállóba, meghallgattuk a tragikus helyszínen járt két évfolyamtársunk beszámolóját a borzalmas eseményről. A Kossuth téren is ott voltak a szovjet katonák, harci járművekkel, s hasonló barátságos beszélgetés alakult ki közöttük és a bizakodó magyar emberek között, mint amit több más helyen is lehetett tapasztalni a városban. Kollégáink egy szovjet tank közvetlen közelében voltak. A nép a magyar himnuszt énekelte. Éppen azon tanakodtak, hogy a szovjet himnuszt is elénekeljék-e, amikor a Parlamenttel szemközti épületből leadták a gyilkos sorozatot. S ekkor a tankban álló szovjet tiszt – azonnal az ablakokra mutatva, ahonnan a lövéseket leadták – elkiáltotta magát: „Etyi fasiszti! Ogony!” (Ezek a fasiszták! Tűz!) A tank gépfegyverkezelője azonnal viszonzta a tüzet. Az ablakokból eltűntek. Nagyon valószínű, ha nem lőttek volna vissza abból a tankból, az érthetetlen vérengzés folytatódott volna, hiszen a tér tele volt emberekkel. Így mondta el a gyászos történetet két szemtanú évfolyamtársunk, L. László és Sz. Béla. (Egyikük sem él már.) Úgy tudom,

a borzalmas esemény indítéka és az elkövetők kiléte mind a mai napig homályban maradt.

A következő napokról csak teljesen összekuszálódott, villanásszerű emlékeim vannak. Általában az utcákon csatangoltunk, amíg beesteledett, estére kijárási tilalom volt érvényben. Sok fegyveres embert láttunk, mert nagyon könnyen lehetett fegyverhez jutni katonai laktanyákból, rendőrsökről. Valamelyik napon a Körút és Rákóczi út kereszteződése felé haladva nagy zaj ütötte meg a fülünket. Odaérve láttuk a ledöntött Sztálin-szobor törzsének egy jókora részét, azt ütötték hatalmas kalapáccsal, hogy „emlékdarabokat” törjenek le belőle. Egy amolyan Rákóczi téri hölgy ráfeküdt Sztálin maradványára, és elkiáltotta magát: „Ma minden forradalmár ingyenhat!” Harsogó derűtséget keltett. Általános sztrájk volt ezekben a napokban, csak a pékek dolgoztak keményen, hogy a szó szoros értelmében veendő mindennapi kenyér meglegyen. Egyéb élelmiszert teherautók szállítottak a városba. A parasztok szívesen adták, amit nélkülözni tudtak, főleg az egyetemistáknak. A Lenin Intézet konyhájára is így került akkor élelmiszer. És hoztak fegyvert is. Egyik este két láda puskát csomagoltunk ki és osztottunk szét magunk között. Megszerveztük a Nemzetőrséget, és csekély katonai ismereteinkkel tanakodtunk, miként lehetne védeni az előteret és a bejáratot az első emeleti erkélyekről, ha megtámadnak. Úgy éreztük, ennek a lehetősége fennáll, és tudtuk, hogy a többi egyetem diákjai közül is sokan fegyvert fogtak.

Felkerestük az időközben megalakult Forradalmi Diákbizottságot is a Bölcsészkar akkori Pesti Barnabás utcai épületében, hogy valami hasznos feladatot kapjunk. Volt, akit fegyveres szolgálatra, kulturális szempontból fontos helyek őrzésére jelöltek ki, mert bizony nagy volt a szervezetlenség, összevisszaság azokban a napokban. Nekem jellegzetes, háromszögletű pecséttel ellátott igazolást adtak, amellyel felhatalmaztak arra, hogy a gyárakban megalakult Munkástanácsokkal vegyem fel a kapcsolatot, tájékoztassam őket az egyetemisták álláspontjáról a legfontosabb kérdésekben. Úgy tűnt: a Forradalmi Diákbizottság arra törekszik, hogy kialakuljon valami összefogás a létrejött civil szervezetek és követelései között. (Egy-két nagyüzem Munkástanácsával már csak november 4. után tudtam találkozni, amíg az ő működésüket is be nem tiltották.)

Átán érkezett megint egy szép nap, október 30. Láttuk, amint a Szent István körúton rengeteg szovjet katonai jármű és katonákkal tömött teherautó vonul kifelé a városból. Az emberek sokasága örült, barátságosan integetett nekik, ismét reményteljes jókedv árasztotta el az utcákat. Nem sokáig, mert a következő napon már hírek kaptak lábra

arról, hogy keleti határainkon újabb szovjet katonaság jelent meg. Hát mégsem vonulnak ki? Vagy újak jönnek helyettük? A diákszállóban izgatottan vártuk az estét, a rádió ugyanis bejelentette, hogy Nagy Imre fog beszélni. Lehetségesnek tartottuk, hogy általános mozgósításra szólítja fel az ország lakosságát. Mint ismeretes, a miniszterelnök arról a jegyzékről tájékoztatta az országot, amelyet a szovjet nagykövetnek adott át személyesen, s amelyben tiltakozott újabb szovjet csapatok bejövetele ellen. November 2-án jelent meg a *Népszabadság* első száma, néhányan a Nyugati pályaudvar előtt vettük meg. Vezércikként Kádár János előző este elhangzott rádióbeszédét lehetett olvasni benne, amelyben Nagy Imre kormányának támogatására szólította fel az ország népét. Kár, hogy nem őriztük meg, mert az újságnak ezt a számát később minden könyvtárból eltüntették.

A legszomorúbb napon, november 4-én a Lenin Intézetet is „lefegyverezték”. Minden biztonnyal tudták, hogy nálunk is vannak fegyverek. A Szabadság térre szovjet katonai járművek vonultak, néhány katona lövésre kész géppisztollyal a kezében belépett a kapun, egyikük középre mutatott, mondván, hogy oda tegyék le a fegyvereket. Teljesen értelmetlen lett volna bármilyen ellenállást tanúsítani, percek alatt rommá lőtték volna az épületet, mint a Rákóczi út vagy a körutak sok házát. A puskákat összeszedték, elvitték. Valóban olyannak tűnt a helyzet, mintha tudták volna, hogy itt is vannak fegyverek, de nagy ellenállásra nem kell számítaniuk.

A megtorlás hullámai 1957 február-márciusában érték el az intézet diákszállós hallgatóit. Évfolyamunk fiú kollégistái közül egy éjszaka ketőt letartóztattak, s csak valamikor májusban engedték haza őket. Azután volt még egy nagy házkutatás is a diákszállóban. A szobák kicsik voltak, szekrényeink a folyosókon sorakoztak. Pufajkások jöttek, kutattak, s egyik évfolyamtársunk szekrényében pisztolyt találtak. Őt hosszabb ideig tartották fogva, ügyéből még bírósági tárgyalás is lett. Szerény ösztöndíjunktól összeadtunk annyit, amennyiből ügyvédet tudtunk fogadni. A tárgyalásra természetesen elmentünk. Szerencsére tapasztalt, idős bíró vezette a procedúrát. Az ügyvéd azzal érvelt, hogy itt egy fiatal életről van szó, milyen tragédia lenne ezt derékba törni, hiszen nem követett el bűnt. Nem így a fiatal államügyész. Szenvedélyes beszédében példásan súlyos büntetés mellett kardoskodott. Az ítélet annyi hónap börtönbüntetést rótt ki évfolyamtársunkra, amennyit már le is töltött, tehát szabadon engedték. A fiatal államügyész szinte tajtékzott. Az ítélet kihirdetése után vagy negyedórán keresztül üvöltözött a bíróval, hogy zengett tőle az egész folyosó. Értetlenül és megdöbbenve hallgattuk, el sem tudtunk

volna képzelni ilyesmit, ha nem vagyunk ott. Tartottunk is tőle, hogy kellemetlen folytatása lesz a dolognak, de ez nem történt meg.

Az utánunk következő évfolyamon, a III. éves filozófia szakosok között is volt egy letartóztatott, őt szórólapok terjesztéséért ítélték el. Néhány más, nem filozófia szakos társunkat is értek hasonló atrocitások az intézetből. Például egyik leány évfolyamtársunk vőlegénye is ilyen sorsra jutott, legalább fél évig élvezte a börtön, majd egy gyűjtőtábor vendégszeretetét. Nem tudok pontos számokat, de arányait tekintve kétségtelenül a filozófia szakosokat, köztük a mi évfolyamunkat érintette legnagyobb mértékben a megtorlás. Tulajdonképpen nem derült ki világosan, hogy miért. Talán azért, mert ők az élénkebbek közé tartoztak, szerettek mindenhol ott lenni, ahol valami történik. Márpedig februárban elterjedt az ismert jelszó, a „MUK” (Márciusban újra kezdjük!). Bizonyára jobbnak látták előre lekapcsolni azokat, akiket ebből a szempontból veszélyesnek gondoltak.

Márciusban kezdődött, illetve folytatódott a félbemaradt tanév. Mint említettem, a filozófia szakosok ekkor már az ELTE BTK hallgatói voltak, a Lenin Intézet diákjainak nagy többségét szeptember 1-jétől vette át az ELTE. És addig az időpontig a diákszálló is működött. Életem egyik legszomorúbb tapasztalata volt látni, ami persze az egész országban végbement, hogy a gyors karrier lehetőségét látva miként változnak, miként tesznek egyesek 180 fokos fordulatot. Képletesen szólva: nálunk is voltak olyanok, akik október végén a Nemzetőrséget szervezték, november végén viszont már a párt újjászervezésén munkálkodtak.

Az 1957/1958-as tanév számunkra azért is érdekes volt, mert a mi évfolyamunkon lett öt éves a képzésünk. Fel kellett vennünk egy másik szakot is, mert a Lenin Intézet egyszakos képzésre volt berendezkedve. A második szakot persze csak később, többnyire levelező tagozaton fejeztük be. A filozófia szakot viszont elvégeztük, 1958 júniusában államvizsgáztunk. Ebben az utolsó tanévben tanultuk a legtöbbet: Almási Miklóstól (esztétika), Heller Ágnestől (etika), Hermann Istvántól (esztétikatörténet),¹² Ladányi Pétertől (ismeretelmélet) és Szalai Sándortól (szociológia).¹³ A tanév végén valamennyiüket menesztették, eltiltották az egyetemi oktatástól.

¹² Hermann István (1925–1986) filozófus, az MTA levelező tagja, esztétikával, kultúrelmélettel, Lukács Györggyel foglalkozott.

¹³ Szalai Sándor (1912–1983) szociológus, filozófus, az MTA rendes tagja. 1946-tól a budapesti egyetem szociológiai intézetének vezetője. A Szociáldemokrata Párt külügyi titkára 1944 és 1948 között, a Bárdossy-perben a vád képviselője. 1950-ben börtönbe kerül, 1956 márciusában szabadul. Kutatási területei: tudományozológia, matematikai és logikai modellek alkalmazása a társadalomtudományokban.

Az akkori paternalista szokás szerint az egyetem feladata lett volna állásba helyezni minket. Ez azonban a mi filozófia szakos évfolyamunkon is csak azok kiváltsága lehetett, akik megtették a fent említett 180 fokos fordulatot. Ők – hárman vagy négyen – azonnal a szakmának megfelelő álláshoz jutottak. A többiek vagy a későbbiekben sem kaptak helyet, vagy igen hosszú, tekervényes utat jártak be, míg erős akarattal többé-kevésbé célhoz értek. Például Vajda Mihály – a kitűnő minősítésű filozófus diplomájával – egy ideig az Aszfaltútépítő Vállalt segédmunkása volt, majd a túlkoros és nehezen nevelhető gyermekek iskolájában nyűglődött, ahonnan pánikszerűen menekültek a tanárok. Vagy Halmai Balázs, aki a KÖZÉRT húskihordójaként, ugyancsak filozófus diplomával egy évig cipelte vállain a fél marhákat...

Mi ugyanis el sem tudtuk képzelni, hogy az egyetem elvégzése után akár csak egy napig is szüleink nyakán élösködjünk. Dolgoztunk, ahol lehetett. Jómagam egy álláshirdetésre jelentkeztem, s a Budapesti IX. kerületi Tanács Népművelési Osztályán kezddhettem pályafutásomat. Az akkori szokásoknak megfelelően két hét múlva utánam küldték az egyetemről a káderlapomat. A személyzeti vezető kerek-perec közölte velem, hogy szélsőséges politikai magatartásom és nézeteim miatt azonnal elbocsátanak. Heller Ágnes javaslatára nagy botrányt csaptam, ami káderlapom szerkesztőinek (mint megtudtam, három, 180 fokos fordulatot tett évfolyamtársamnak) kellemetlenebb volt, mint nekem, mert teljesen szabálytalanul ők írták az évfolyam tagjairól – *ennek során saját magukról is* – a káderlapokat. Márpedig ez akkoriban sem volt dicséretes dolog. Ott maradhattam hát rövid ideig, majd saját jószántamból általános, majd két év múlva középiskolába mehettem tanítani. Több további munkahelyi váltás után végül csak 14 év elteltével, 1972-ben tudtam a szakmámban elhelyezkedni – a Budapesti Műszaki Egyetem Filozófia Tanszékén. Ekkor végre megállapodtam, onnan is mentem nyugdíjba. A több mint egy évtizednyi mellékvágányon tartózkodás azonban, enyhén szólva, nem kedvezett szerény tudományos ambícióimnak, az elvesztegetett időt már nem tudtam behozni. Ezt a visszaemlékezésemet 75 éves koromban vetettem papírra.